

چند نکته

دربارهٔ خلیج فارس

خلیج فارس دریائی است با ژرفای کم، از آبهای گرم و شور، بوسعت ۲۳۲۸۵۰ کیلومتر مربع در جنوب ایران که طول آن از دهانه اروند رود تا تنگه هرمز قریب ۸۰۵ کیلومتر و عرض آن به تفاوت بین ۵۶ تا ۲۸۰ کیلومتر می باشد. حداکثر ژرفای خلیج فارس ۱۸۰ متر و حداقل ۳۰ متر که تمام ضلع شمالی آنرا سواحل ایران در بر گرفته است و در مساحت کمی از گوشه شمال غربی آن کشورهای عراق و کویت قرار دارند.

يك نظرا جمالی بموقع جغرافیائی خلیج فارس یا این زائده کم عمق اقیانوس هند و پیشروی آن در سواحل فارس بخوبی اصالت نام خلیج فارس از زمانهای بسیار قدیم روشن میشود و در یونان قدیم به آن سینوس پرسیکوس^۱ می گفتند اگر بتواریخ روزگاران کهن بنگریم درمی یابیم که در آثار بسیاری از دانشمندان بزرگ یونانی قبل از میلاد از جمله آثار طالس-ملیتوس^۲ (۵۴۶ تا ۶۴۰ ق.م) و آناکسی ماندرا^۳ (۵۴۶-۶۱۲ ق.م) و اراتوستن^۴ (۲۰۰ ق.م) و استرابو معروف به پدر جغرافیا (مقارن میلاد مسیح) و همچنین در آثار بسیاری دیگر از مورخین

-
- 1- Sinus Persicus
  - 2- Thales of Melitus
  - 3- Anaximender
  - 4- Eratosthenes
  - 5- Strabo

یونانی اسامی چهار دریا بنامهای خلیج روم (مدیترانه امروزی) خلیج عربی (دریای سرخ امروزی) خلیج فارس و دریای خزر برده شده است. دانشمندان جغرافیا نویس اسلامی و عرب آبهای جهان را عبارت از دو دریای عظیم بنامهای بحر فارس و بحر روم میدانستند چنانکه ابوبکر احمد بن محمد معروف به ابن الفقیه در کتاب البلدان (سال ۲۷۹ ه. ق) جهت اصالت این مدعا مینویسد منظور از دو دریائی که در آیات شریفه بیستم و بیست و یکم و بیست و دوم سوره مبارکه الرحمن قرآن مجید آمده است دریای فارس و دریای روم بوده است. ابواسحق ابراهیم بن محمد الفارسی الاصلطخری متوفی بسال ۳۴۶ هجری در کتاب مسالك الممالك (چاپ ۱۸۸۹ میلادی) که گویاترین اثر جغرافیائی است راجع به خلیج فارس مینویسد دریای فارس مشتمل است بر بیشتر حدود فارس و از فارس متصل میشود بدیگر سرزمینهای اسلام حتی برخی از علمای متقدم عرب پارا فراتر گذاشته بکلیه آبهای جنوب آسیا (بحر فارس) میگفتند و آبادانی و وسعت و عظمت سرزمینهای فارس را دلیل انتساب این آبها به سرزمین فارس میدانستند.

ابو عبدالله زکریا بن محمد بن محمود القزوینی (متوفی بسال ۶۸۲ هجری) که از علمای برجسته اسلامی است در کتاب معروف (آثار البلاد و اخبار العباد) چاپ گوتینگن (۱۸۴۸ میلادی) در شرح حدود فارس مینویسد: شرقش را خوزستان و شمالش را استان خراسان جنوبش را دریای فارس احاطه کرده است.

ابوالقاسم محمد بن حوقل بغدادی فصلی از کتاب پرارزش صورة الارض (۳۶۷ هجری) چاپ ۱۹۳۸ را بدریای فارس اختصاص داده و در این کتاب نقشه‌ای بانام دریای فارس ارائه نموده است.

جان بارتلمیو^۱ در کتاب ماجراهای اکتشاف آسیا^۲ چاپ لندن (۱۹۴۸)

1- John Barthlemew

2- Asia Adventures of Exploration

نقشه‌ای ترسیم نموده که در آن دریای جنوب ایران را فارس ذکر نموده است. بعلاوه در بسیاری از آثار پراهمیت دیگر که در قرون اخیر بزبان عربی تألیف و منتشر شده در غالب آنها خلیج فارس در انتساب آن به سرزمین فارس بکار رفته است، چنانچه دانشمند شهیر عرب جرجی زیدان در جلد دوم کتاب پر ارزش خود بنام (تاریخ التمدن الاسلامی) نام دریای جنوب ایران را خلیج فارس آورده است و امروزه مستدل‌ترین آثار عربی در انتساب دریای جنوب ایران به سرزمین فارس خلیج فارس را بکار می‌برند از جمله معجم البلدان یا قوت حموی در ذیل کلمه بحر، خلیج فارس و حدود و مشخصات آنرا ذکر می‌کند. همچنین در آثار دیگر منجمه در کتاب ترکی زبان (جهان‌نما) چاپ استانبول (۱۱۴۵ هجری) مصطفی بن عبدالله کاتب چلبی قسطنطنینی (متوفی در ۱۰۶۷) در مورد انتساب خلیج فارس به سرزمین فارس می‌نویسد بدریای فارس به مناسبت آنکه در مشرق آن فارس است سینوس پرسیکوس یا خلیج فارس می‌گویند حتی کمی به گذشته برگردیم در بسیاری از آثار قرن ششم هجری که در زمینه حدود جغرافیائی پدیده‌ها و تطبیق آن با حقایق مطالعات پیشرفته‌تری صورت گرفت دریای جنوب ایران سینوس پرسیکوس (خلیج فارس) آمده است. چنانچه در کتاب ابواب فی الصین و ترک منتخبه من کتاب طبایع الحیوان بتاریخ ۵۱۶ هجری تألیف شرف الزمان طاهر مروزی نام خلیج فارس آورده شده است. ابو عبدالله محمد بن عبدالله معروف به شریف الادریسی (متوفی ۵۶۰ هجری) در کتاب نزهة المشتاق (چاپ روم ۱۸۷۸ م) می‌نویسد از دریای سبز چینی (منظور دریای هند) شعبه‌ای پیدا می‌شود و آن دریای فارس است و راه عبورش از جنوب بشمال اندکی به غرب می‌باشد از سواحل مکران و کرمان و فارس به سوی غرب متوجه میشود تا نزدیک آبادان پایان می‌یابد. از اواخر قرن ششم هجری تا قرن حاضر علمای اسلامی و عرب در نوشته‌ها ضمن اینکه دریای جنوب ایران را خلیج فارس یا بحر فارس نام می‌برند آنرا به عنوان شعبه‌ای از دریای هند

یاد می‌کنند. در کتاب معجم البلدان (دائرة المعارف چاپ قاهره ۱۹۰۶ صفحه ۶۸) درباره دریای فارس آمده است که شعبه بزرگی است از دریای هند. ابوعلی احمد بن عمر معروف به ابن رسته در کتاب (الاعلاق النفیسه ۵۲۹۰) صفحه ۸۴ جلد هفتم می‌نویسد: اما از دریای هند خلیجی بیرون می‌آید به سمت سرزمین فارس که آنرا خلیج فارس می‌نامند.

گذشته از آثار و تالیفات در نقشه‌هایی که در سالهای اخیر عربی تهیه و ترسیم شده مانند نقشه شماره ۱۵ کتاب تاریخ تمدن ویل دورانت (ترجمه دکتر زکی نجیب محمود چاپ قاهره ۱۹۶۵)، همچنین نقشه‌هایی که در کتاب پرارزش دانش کارنوگرافی (ترجمه محمد عبدالکریم صبحی) و نقشه‌هایی که در دو جلد اطلس کلاسیک چاپ بغداد ترسیم شده دریای جنوب ایران خلیج فارس ذکر شده است، با اضافه در صدها نقشه و اطلس همچنین در انسیکلوپدیها و لاروسهای معتبر موجود در جهان مانند لاروس بزرگ^۱ (در ده جلد چاپ ۱۹۶۰) و سایر کتب تاریخی و جغرافیائی همیشه نام خلیج فارس آورده شده است.

در کتاب *The land of Iran* که از طرف دانشگاه کامبریج در سال ۱۹۶۸ به چاپ رسیده شامل هفده بخش در ۷۸۳ صفحه و بالغ بر ۴۰ نقشه از ایران که توسط عده‌ای از محققان و دانشمندان معاصر تهیه شده است در همه جا خلیج فارس نوشته شده است. در جداول این کتاب که از سلسله انتشارات دانشگاه کامبریج تحت عنوان *The Cambridge history of Iran* میباشد مقاله تحقیقی در ۱۰۷ صفحه درباره جغرافیای طبیعی ایران نوشته شده که در همه جا نام خلیج فارس برده شده است.

و حتی در نقشه‌ای که در این کتاب بدین منظور تهیه شده است نام خلیج فارس به صراحت در آن ذکر گردیده است. بعلاوه بسیاری از سیاستمداران گذشته و حال در غالب نوشته‌ها و محاورات از خلیج فارس یاد کرده و می‌کنند چنانچه حضرت انور سادات رئیس جمهور کنونی مصر در کتابی تحت عنوان (طغیان نیل) که به

1- Grand Larousse Encyclopedique

انگلیسی در نیویورک به سال ۱۹۵۷ ترجمه شده در فصل نهم صفحه ۸۹ از خلیج فارس نام برده است. آنچه که مسلم است قرن‌ها است که آب‌های مجاور سرزمین جنوبی ایران یعنی از دهانه شط‌العرب تا تنگه هرمز باین نام شناخته شد، و همه ملل دنیا در ابتدا یونانیان باستان و امروزه هم ملل شرق و غرب در نوشته‌ها و گفته‌های خود نام دریای جنوب ایران را خلیج فارس آورده‌اند چنانچه بزبان انگلیسی Persian gulf و به فرانسه Golfe persique و به ایتالیایی Golfe persico و به عربی الخلیج الفارسی یاد میشود.

ماحصل آنانکه با دانش جغرافیا سروکار دارند بخوبی آگاهند که اسامی جغرافیائی هیچگاه تغییرپذیر نیست چه این اسامی طی قرون و اعصار با گذشت زمان چنان استحکامی پیدا می‌کنند که در واقع بصورت جزء لاینجزائی از خصوصیات جغرافیائی هر پدیده درمی‌آیند بویژه آنکه اگر يك نام جغرافیائی در فرهنگ ملی رسوخ داشته باشد که در اینصورت دخل و تصرف در آن نمی‌تواند در کیفیت آن مؤثر واقع گردد.

با این مختصر نشانه‌هاییکه در توضیح این امر یعنی اصالت نام دریای جنوب ایران بر شمردیم مسلم میشود که نام این دریا همیشه خلیج فارس بوده و برای آینده نیز این نام به قوت و استحکام خود باقی خواهد ماند.

جهت مراجعه بمانند بیشتر در مورد نام خلیج فارس آثار عرب زبان بهترین و همچنین غنی‌ترین منابعی هستند که میتوانند مورد استفاده قرار گیرند و در چند منبع از منابع متعدد که به شرح زیر خواهد آمد بیش از هر آثار جغرافیائی و تاریخی دیگر از خلیج فارس نام برده شده است :

تاریخ التمدن الاسلامی - تألیف جرجی زیدان - چاپ قاهره ۱۹۳۵ .
آثار البلاد و اخبار العباد - نوشته ابو عبدالله زکریا بن محمد بن محمود القزوینی - چاپ بیروت ۱۹۶۰ .

التفهیم لاوائل صناعه التنجیم - نوشته ابوریحان بیرونی خوارزمی

چاپ ۱۳۱۸ شمسی.

مسالك الممالك - اثر ابواسحق ابراهيم بن محمد الفارسی الاصطخری

چاپ ۱۸۸۹ .

معجم البلدان - اثر شهاب الدين ابو عبدالله ياقوت بن عبدالله حموی

رومی چاپ قاهره ۱۹۰۶.

نزهة القلوب - اثر حمدالله بن احمد بن ابی بکر مستوفی قزوینی - چاپ

۱۹۲۸ میلادی.

قانون مسعودی - اثر ابوریحان بیرونی چاپ حیدرآباد دکن ۱۹۵۵.

خریفة العجائب وفریفة الغرائب - اثر ابو حفص زیدالدین عمر مظفر

معروف به ابن الوردی - چاپ قاهره ۱۳۰۳ هجری .

طبایع الحیوان - اثر شرف الزمان طاهر مروزی - چاپ لندن ۱۹۴۲ .

احسن التقاسیم فی معرفة الاقالیم - اثر شمس الدین ابو عبدالله محمد بن

احمد بن ابوبکر الشامی مقدسی معروف به البشاری چاپ دوم - لندن ۱۹۰۶.

صورة الارض - اثر ابوالقاسم محمد بن حوقل چاپ لندن ۱۹۳۸ جلد اول.

مختصر البلدان - اثر ابوبکر احمد بن اسحاق بن ابراهیم الهمدانی

(ابن الفتیه) ۸۲۷۹ هجری چاپ ۱۸۸۵.

المنجد - چاپ نوزدهم - بیروت ۱۹۶۶.

المسالك والممالك - اثر ابوالقاسم عبیدالله بن عبدالله بن احمد خردادبه.

نزهة المشتاق - اثر ابو عبدالله محمد بن عبدالله معروف به شریف الادریسی

چاپ رم - ۱۸۷۸ .

نخبة الدهر فی عجائب البر والبحر - اثر شمس الدین ابو عبدالله محمد بن

ایطال الانصاری الادمشقی الصوفی چاپ ۱۹۲۳.

عجائب الاقالیم السبعة الی نهاية العمارة - اثر سهراب - چاپ وین ۱۹۲۹.

الاعلاق النفیسه - اثر ابوعلی احمد بن عمر معروف به ابن رسته چاپ

لندن ۱۸۹۱ میلادی.

- قاموس اعلام وقاموس ترکی - اثر شمس الدین محمد سامی.
- علم الخرائط - تألیف دکتر محمد عبدالکریم صبحی چاپ قاهره ۱۹۶۶.
- قصة الحضارة - تألیف ویل دورانت - ترجمه به عربی از دکتر زکی نجیب محمود چاپ قاهره ۱۹۶۵.
- دایرة المعارف البستانی - جلد هفتم.
- اخبار الرسول والملوک - اثر محمد بن جریر طبری.
- الموسوعة العربية المسيرة - تألیف صبحی عبدالکریم ترجمه به عربی از محمد شفیق غربال چاپ قاهره ۱۹۶۵.
- صبح الاعشى فی صناعة الانشاء - اثر احمد بن علی بن احمد القلقشندی.
- الکامل فی التاریخ - اثر ابن اثیر.
- تاریخ اعراب - تألیف دکتر فیلیپ حتی - ترجمه به عربی از انیس فریجہ چاپ بیروت ۱۹۶۹.
- بلدان الخلافة الشریقه - تألیف کی لسترانج - ترجمه به عربی چاپ بغداد ۱۹۵۴.
- مرآة الاطلاع - نوشته عالی محمد البجاوی - چاپ ۱۹۵۴.
- العراق - تألیف سید عبدالرزاق الحسنی - چاپ صیدا ۱۹۵۶.
- حیة الحیوان الکبری - نوشته شیخ کمال الدین الدمیری چاپ قاهره ۱۳۱۱ هجری .
- سفرنامه ونیزیان در ایران - ترجمه دکتر منوچهر امیری چاپ نهران ۱۳۴۹.
- تاریخ هرودوت : ترجمه دکتر هادی هدایتی (۹ جلد).
- حدود العالم من المشرق الی المغرب.
- جهان نامه - اثر محمد بن نجیب بکیران.
- فارسنامه - اثر ابن البلخی.

عجایب المخلوقات وغرایب الموجودات.

تقویم البلدان - اثر ابوالفالمک عمادالدین اسماعیل بن علی امیر حماه.
مجموعه اطلس جغرافیائی - ناشر مؤسسه کارتوگرافی سحاب چاپ
تهران ۱۳۴۹.

جغرافیای تاریخی خلیج فارس - نوشته پیروز مجتهدزاده -

انتشارات دانشگاه تهران سال ۱۳۵۴.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی